

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "GEORGE BARIȚIU"
CLUJ-NAPOCA

HASAN (Ovesea) V. Marciana

– Rezumatul Tezei de Doctorat –

**VESTIMENTAȚIA ȘI ACCESORIILE VESTIMENTARE DIN
TRANSILVANIA (SECOLELE XIV-XVI)**

Conducător științific: M.C. Acad. Prof. Univ. dr.

NICOLAE EDROIU

C. S. I SUSANA ANDEA

-CLUJ-NAPOCA-

-2019-

CUVINTE CHEIE: TRANSILVANIA, EVUL MEDIU, TEXTILE, BLĂNURI, HAINE, ÎMBRĂCĂMINTE MASCULINĂ, ÎMBRĂCĂMINTE FEMININĂ, ACCESORII MEDIEVALE, BIJUTERII, CULTURĂ MATERIALĂ

Cuprins

<i>Abrevieri utilizate în cadrul tezei</i>	2
<i>Cuprins</i>	3
Capitolul I. Introducere	6
<i>I.1. Motivația</i>	7
<i>I.2. Structura tezei</i>	8
Capitolul II. Perspective metodologice și istoriografice	13
<i>II.1. Timpul</i>	13
<i>II.2. Terminologia</i>	14
<i>II.3. Metodologia</i>	15
<i>II.4. Sursele cercetării</i>	16
<i>II.5. Istoriografia privind vestimentația în Transilvania în secolele XIV-XVI</i>	28
Capitolul III. Materialele textile și alte materii prime utilizate la croirea veșmintelor din Transilvania. Textilele implicate în comerțul și rutele comerciale din Transilvania în secolele XIV-XVI	41
<i>III.1. Considerații generale</i>	41
<i>III.2. Textile și produse textile folosite la croirea hainelor comercializate în special la Sibiu și Brașov între secolele XIV-XVI</i>	44
<i>A. Textile și țesături europene</i>	45
<i>1. Lâna</i>	45
<i>2. Postavurile și mixturile de postav</i>	46
<i>3. In și cânepă de proveniență locală</i>	66
<i>4. Pânza de in și cânepă din producție locală</i>	66
<i>5. Imitațiile de textile orientale fabricate de către europeni</i>	67
<i>B. Textile și țesături orientale</i>	68
<i>1. Inul și pânza de proveniență orientală</i>	69
<i>2. Firele de bumbac, bumbacul și țesăturile de bumbac</i>	69
<i>3. Lâna și postavurile orientale</i>	72
<i>4. Mătasea</i>	72
<i>5. Textile mixte</i>	73
<i>6. Alte textile</i>	76
<i>C. Blănurile</i>	76

<i>D. Pieile.....</i>	77
<i>III.3. Concluzii.....</i>	77
Capitolul IV. Producția de veșminte și accesorii vestimentare din Transilvania în secolele XIV-XVI: tehnici, metode, artizani și măiestrie	80
<i>IV.1. Considerații generale.....</i>	80
<i>IV.2. Meșteșugurile legate de vestimentația din Transilvania în secolele XIV-XVI.....</i>	81
<i>A. Prelucrarea metalelor.....</i>	81
<i>B. Meșteșugurile legate de vestimentație.....</i>	89
<i>IV.3. Concluzii.....</i>	95
Capitolul V. Vestimentația în Transilvania în secolele XIV-XVI. Haine bărbătești.....	97
<i>V.1. Considerații generale.....</i>	97
<i>V.2. Mobilitatea medievală, vehicul al modei și vestimentației.....</i>	98
<i>V.2.1. Hainele din Transilvania. Considerații asupra vestimentației purtate pe parcursul secolelor XIV-XVI.....</i>	108
<i>V.3. Piesele vestimentare masculine în perioada secolelor XIV-XVI.....</i>	110
<i>a. Acoperământul de cap.....</i>	110
<i>Gluga.....</i>	110
<i>Pălăria.....</i>	112
<i>Basmaua.....</i>	116
<i>b. Corpul.....</i>	116
<i>Cămașa.....</i>	116
<i>Vesta.....</i>	121
<i>Tunica.....</i>	122
<i>Dublețul.....</i>	129
<i>Iancăul.....</i>	130
<i>Dolmanul.....</i>	130
<i>Mânecele.....</i>	133
<i>Gulerul.....</i>	133
<i>Hațuca.....</i>	134
<i>Caftanul.....</i>	135
<i>Koczen.....</i>	137
<i>b.2. Lenjeria și nădragii.....</i>	138
<i>Brăcinarele.....</i>	139
<i>Ismenele.....</i>	139
<i>Pantalonii sau nădragii.....</i>	139

<i>Ciorapii</i>	141
<i>b.3. Hainele exterioare</i>	142
<i>Rochia</i>	142
<i>Minteanul</i>	145
<i>Mantaua</i>	147
<i>Șuba</i>	150
<i>Șubița</i>	153
<i>Țuha</i>	154
<i>Bunda și cojocul</i>	154
<i>c. Încălțăminte</i>	161
<i>d. Mănușile</i>	164
Capitolul VI. Hainele feminine în secolele XIV-XVI. 1. Considerații generale	166
<i>a. Acoperitoarele de cap</i>	166
<i>b. Lenjeria de corp și cămașa</i>	167
<i>Ciorapii</i>	169
<i>c. Haina de bază. Tunica</i>	170
<i>Mânecele</i>	173
<i>Gulerul</i>	173
<i>Rochia</i>	173
<i>Șorțul</i>	179
<i>Vesta</i>	180
<i>d. Haina exterioară. Mantaua</i>	180
<i>Șuba</i>	181
<i>Blana sau cojocul</i>	182
<i>Încălțăminte</i>	183
<i>VI.2. Veșminte și culoare în Transilvania în secolele XIV-XVI</i>	185
Capitolul VII. Podoabele și accesoriile vestimentare în Transilvania în secolele XIV-XVI	190
<i>VII.1. Considerații generale</i>	190
<i>VII. 2. Podoabe pentru cap și pentru mâini</i>	192
<i>VII.3.A. Piese de centură</i>	215
<i>VII.3.B. Fibulele</i>	227
<i>VII.3.C. Nasturii</i>	227
<i>VII.3.D. Copcile</i>	233
<i>VII.4. Broșe reprezentate în iconografia transilvăneană</i>	233

<i>VII.5. Podoabe și accesorii vestimentare în documentele din spațiul transilvănean.....</i>	<i>234</i>
CONCLUZII FINALE.....	241
BIBLIOGRAFIE.....	256
ANEXE.....	266

REZUMAT

Veșmintele și purtarea acestora reprezintă în prezent un subiect ce atrage tot mai mult atenția publicului larg și specialiștilor, mai ales datorită dezvoltării cinematografului și interesului pentru etnografie, folclor și modă, atât în spațiul public, cât și în rândul cercetătorilor. Dezvoltarea culturii populare de tip "retrăire a istoriei" începând cu perioada de după 1945 în Vestul Europei¹ și apoi, după 1989 și în România² a sporit interesul pentru moda unor perioade trecute, dar, la noi a dus în ultimele decenii, adeseori și la confuzia dintre arheologia experimentală și reconstituirea istorică³. Studiile de specialitate au venit ca un răspuns la aceste evoluții și au dorit și doresc să ofere un ghidaj real în spiritul interesului crescut pentru diverse aspecte ale vieții materiale ale perioadelor trecute. Astfel, în această sferă se înscriu și studiile dedicate vestimentației și accesoriilor vestimentare de pe teritoriul României⁴. S-a operat de multe ori în acest domeniu pornind de la portul popular, iar revistele cu profil istoric din România au introdus între paginile lor și secțiuni de etnografie și folclor⁵, ceea ce a consacrat o apropiere a acestor domenii de interes.

Procesul a demarat mai devreme, pornind de la lucrările axate pe problematici de sociologie și etnografie datorate lui Dimitrie Gusti⁶. Acestea au apropiat inclusiv lumea vestimentară a spațiului rural de ancheta sociologică cu accente istorice, încă din anii 30 ai secolului al XX-lea. Apropierea dintre obiceiuri, datini, tradiții, inclusiv de natură vestimentară, de zona istorică s-a încercat parțial de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea de către Tudor Pamfile, Simeon Florea Marian sau Elena Niculiță-Voronca, care încercase să ordoneze textele sale în "ordine mitologică".

S-a punctat în aceste colecții de datini, obiceiuri și legende populare ale românilor faptul că ziua de joi este legată de activități ce țin de coaserea și întreținerea hainelor⁷, iar Boboteaza și Ajunul Bobotezei sunt legate de acțiuni, care să favorizeze creșterea cânepii⁸, unul dintre materialele textile îndelung folosite. S-a notat, de asemenea, faptul că în gândirea populară

---

¹ Marius Gheorghe Barbu, *Considerații privind Arheologia Experimentală și Reconstituirea Istorică. Studiu de Caz: Antichitatea Dacică și Romană*, în "ARHEOVEST", nr. III₂, 2015, p. 780.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 780-783.

⁴ Vezi, de exemplu, Adriana Moglan, *Podoabe și accesorii vestimentare din Moldova secolelor XIV-XVII*, Editura Trinitas, Iași, 2008 sau Svetlana Reabțeva, *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVII)*, Brăila, 2014.

⁵ Vezi de exemplu, "Acta Musei Porolissensis" (AMP), nr. 1 (1977), nr. 2 (1978), nr. 4 (1980), nr. 5 (1981), nr. 6 (1982), etc., "Sargetia", nr. 4 (1967), nr. 5 (1968), etc.

⁶ Dimitrie Gusti, *Cunoașterea sociologică și acțiunea culturală*, București, 1936 sau *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, 2 volume, București, 1939.

⁷ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, vol. II, Iași, 1998, p. 269.

⁸ *Ibidem*, p. 401.

exista o distincție dintre cânepa de vară și cea de iarnă, cea de vară fiind bună pentru tors, cusut cămeși, dar și putând fi folosită spre a lega nașterile și cununile⁹. De aceste activități sunt legate numele unor personaje cu conexiuni vestimentare precum Marțolea¹⁰ sau Joimărița, patroana țesutului, o ființă înfiorătoare legată și de obiceiuri ancestrale psihopompe.

Multiculturalitatea istorică a spațiului transilvănean a permis, de-a lungul anilor 50-60 ai secolului trecut, ca aspectele legate de tradițiile vestimentare regionale (portul popular) să fie investigate pornind de la contemporaneitate spre perioade mai timpurii¹¹. Era, de altfel și o perioadă ce a încurajat câștigarea zonei rurale pentru noul regim ce încă implementa practici economice specifice, astfel nu am putea înțelege această publicare în serie a unor lucrări la Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Tot în acești ani și-au început munca de pionierat vestimentar Corina Nicolescu, Alexandru Alexianu sau Marian M. Popescu, care au continuat traseele deschise în perioada interbelică de către Nicolae Iorga, deplasând centrul cercetării istorice spre elită. Inițial s-a mers spre domnitori acceptați ca exponenți ai statului, apoi s-a scris și despre restul elitei și veșmintele specifice acestei pături sociale.

Pornind de la aceste câteva considerații de ordin general, am considerat utilă redactarea unei cercetări care să se apropie de investigarea materială a vestimentației și a accesoriilor vestimentare din spațiul transilvănean medieval, în măsura în care ne-au apropiat de acest subiect sursele scrise, iconografia, arheologia și istoriografia.

I.1. Motivația. Investigarea acestui subiect a plecat de la dorința de a înregistra cum veșmintele perioadei cuprinse între secolele XIV-XVI s-au reflectat în sursele păstrate, din regiunea largă a Transilvaniei, înțeleasă în sensul său geografic, dar și din regiunile conexe, legate într-un fel sau altul de statele din jur, de Europa Centrală sau de Sud Est. Un al doilea motiv ține de nevoia de a investiga un teritoriu istoriografic nu foarte cunoscut. A apărut extrem de recent o abordare sintetică a problematicii veșmintelor din Transilvania¹², dar în arhitectura lucrării respective fiind tratat subiectul doar ca parte a unui capitol de cultură materială dintr-un cadru mai larg, considerăm că se pot scrie încă destule pagini dedicate acestui subiect. Acest tip de analiză a fost abordat relativ recent și pentru spațiul Moldovei¹³, dar și pentru o combinație geografică

---

⁹ *Ibidem*, p. 402.

¹⁰ Simeon Florea Marian, *Mitologie românească*, București, 2000, p. 94-96.

¹¹ Julius Bielz, *Portul popular al Sașilor din Transilvania*, București, 1956; Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955; Nicolae Dunăre, Marcela Focșa, *Portul buciumanilor din Munții Apuseni*, București, 1957; Nicolae Dunăre, *Port popular din Bihor*, București, 1957; Romulus Vuia, *Portul popular al pădurenilor*, București, 1958; Romulus Vuia, *Portul popular din Țara Hațegului*, București, 1962.

¹² Adrian Andrei Rusu, *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania Evului Mediu tardiv*, Cluj-Napoca, 2019.

¹³ Adriana Moglan, *Podoabe și accesorii vestimentare din Moldova secolelor XIV-XVII*, Iași, 2008.

Moldova și Țara Românească¹⁴. Ca urmare, vom încerca să abordăm și să completăm acest aspect de cultură materială și civilizație transilvăneană medievală prin sursele pe care le-am cercetat până la acest moment.

I.2. Structura tezei. În continuare doresc să punctez câteva aspecte legate de ceea ce s-a urmărit prin această tematică și despre structura lucrării. Am dorit în primul rând ca prin investigația de față să identificăm principalele articolele de îmbrăcăminte (dar și materialele) și accesoriile vestimentare, ce au fost folosite timp de aproape două secole de către locuitorii dintr-un teritoriu ce-l denumim generic astăzi ca fiind Transilvania. În al doilea rând au fost vizate documentar denumirile pieselor de îmbrăcăminte (latină, maghiară, germană etc.) și s-au notat echivalențele lingvistice în limba română în cazul acelor termeni (vezi Anexa). Iconografia păstrată fiind reprodușă după caiete de schițe, modele, crochiuri, nu putem cuantifica, din păcate, cât dintre aceste imagini sunt bazate pe observația proprie a artistului, pe care totuși nu o putem nega. Plus, nu toate sursele iconografice ne-au fost la dispoziție într-o formă grafică acceptabilă, iar la unele, mult prea distruse sau schematice, a trebuit să renunțăm pe parcurs. De aceea, prin această teză nu avem pretenția de exhaustivitate. Am pornit această analiză convinși că documentele scrise ne vor oferi cele mai multe informații. Cercetarea documentelor a oferit o informație diversă, din care să se contureze o imagine cât mai aproape de ceea ce s-a întâmplat în cadrul modei și vestimentației din regiunea intracarpatică din perioada 1301-1541. Centrul de greutate al studiului a rămas în domeniul documentar, dar a utilizat și câștigurile din domeniul arheologiei și istoriei artei. Izvoarele documentare ne-au ajutat atât la înțelegerea marilor fenomene economice și comerciale ce au atins această regiune de frontieră, cât și la cunoașterea veșmintelor și obiceiurilor vestimentare ale locuitorilor Transilvaniei din perioada menționată. Aceste documente au relevat un univers complex, cu mecanisme, pe care cu greu le putem intui doar din arheologie sau din mărturiile contemporane ale cronicilor. Complementaritatea surselor în această investigație a fost extrem de necesară. Fără o bună însăilare a acestora riscam ca viziunea să nu fie aproape de realitate. Credem că reușim prin acest demers să unim sursa documentară, arheologia și parțial iconografia într-un demers istoriografic sustenabil în timp.

Înainte de a prezenta structura pe care am gândit-o în cazul acestui demers științific, dorim să mai aducem doar câteva precizări, ce se vor dovedi utile în înțelegerea fenomenului vestimentar pe care îl propunem prin aceste rânduri. În primul rând dorim să subliniem ce

---

¹⁴ Svetlana Reabțeva, *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVII)*, Brăila, 2014.

înțelegem prin vestimentația și accesoriile vestimentare pe care le discutăm de-a lungul acestor pagini. Această cercetare va opera cu termenul de vestimentație comună și de lux, care astăzi ar corespunde aceluia de haine cotidiene și de gală. Vestimentația comună este cea purtată în mod obișnuit de bărbați, femei și copii. Vestimentația luxoasă/de gală se referă, cu precădere, la hainele purtate de elită la marile momente: nunți, botezuri, încoronări, înmormântări, liturghii, festinuri, turniruri, vânători sau cu ocazia imortalizării iconografice a acestor puternici ai timpului lor.

O altă tipologie se poate crea între haine de bază, haine exterioare, acoperăminte de cap și încălțăminte. Ca urmare am ales o combinație tipologică între veșmintele grupate pe sexe și pe: piese de acoperământ de cap, piese principale de îmbrăcăminte, piese intermediare, piese exterioare și încălțăminte.

O altă problemă ce am încercat să o rezolvăm a fost aceea a căror pături sociale vor fi hainele prezentate: a tuturor grupurilor sociale, a elitei, a păturii de mijloc sau a țărănimii. Sursele documentare ne-au oferit soluția de compromis: prioritare vor fi veșmintele elitei, ca fiind cele mai evidente în dorințele testamentare, în documente de pătrime a fiicei sau de dote de măritiș. În cercetarea arheologică, în fresce sau în poliptic lucrurile sunt mai greu de stabilit, dar se poate afirma faptul că accentele cad tot pe membrii elitei (aristocrați, nobili, clerici, patriciat, conducerea orașelor, liderii secuilor, etc.). Atunci urmarea firească a fost **accentuarea acelor piese ale elitei** și punctarea, sporadică, acolo unde s-a ivit oportunitatea, a celor ale păturilor sociale ce ies și ele la iveală dincolo de imaginea elitei. Oricum, se va observa pe parcursul parcurgerii subiectului anumite elemente ce nu le deconspirăm de la început.

De asemenea, în această logică a stărilor privilegiate ale lumii medievale (cler, nobilime, adică starea I și starea a II-a¹⁵) ar fi fost oarecum de integrat studii despre hainele clerului, dar costumul clerului din Transilvania din perspectivă liturgică a fost destul de des discutat.

Existența unor micro-grupuri etnice orientale, ce erau destul de bine conturate încă, în secolul al XIV-lea în regatul Ungariei, inclusiv în partea sa orientală, în Transilvania, acestora le-am dedicat câteva pagini, ce întregesc, din perspectiva arheologică unele aspecte ale supraviețuirii acestor micro-grupuri etnice până prin secolul al XV-lea, ca având câteva podoabe distincte.

---

¹⁵ În acest sens a se vedea studiile bine cunoscute ale istoriografiei franceze, începând cu lucrările lui Marc Bloch, Jacques Le Goff, Georges Duby. Pentru spațiul maghiar, chiar dacă nu a funcționat structura feudalității de tip apusean, a funcționat principiul privilegiaților, vezi în acest sens lucrări precum cea a lui E. Fügedi, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Mediaeval Hungary*, Taylor & Francis Ltd, 1986, P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. O istorie a Ungariei medievale (896-1526)*, Cluj-Napoca, 2005.

Altarele păstrate în mediul săsesc ne-au indicat faptul că modelele grafice germane¹⁶ erau cel mai bine receptate iconografic în mediul de pe pământul săsesc¹⁷. În plus, în cazurile în care comandarii solicită un rețabu, observăm faptul că preferințele comanditarului contează¹⁸.

Bisericile din mediul săsesc și secuiesc se încadrează prin frescele lor în imitarea unor modele de manuscrise celebre în epocă¹⁹, dar și a unor gravuri și cartoane ce provin din mediul germanic sau neerlandez²⁰.

La fel s-a observat și din frescele bisericilor românești, unde nobilii români se înscriu în evoluția generală a vestimentației, e drept cu ceva note balcanic-orientale (probabil sârbești), sau italo-bizantine (Strei)²¹, ce se văd în preferința pentru jupe sau robe de gală, uneori șube în reprezentarea de tip tablou votiv.

O poziție mai nuanțată s-a înregistrat în ceea ce privește receptarea armamentului și a echipamentului militar reflectat în poliptic²², dar probabil că și în acel caz putem să fim convinși de utilizarea acelorași modele și caiete de schițe.

Accesoriile vestimentare au fost discutate din prisma clasării cronologice a necropolelor, iar inventarul a fost de multe ori un indicativ al statutului social al defunctului. Tezaurile ce conțin pe lângă monete, diverse podoabe și accesorii sunt indicatori de stare socială. La fel, materialele folosite la fabricația pieselor vestimentare au constituit indicii în acest sens. Am operat, de asemenea, în sens clasic, de specialitate, cu tipologia și clasificarea artefactelor în podoabe și accesorii.

În capitolul al II-lea, cel destinat perspectivelor metodologice și istoriografice am circumscris cronologic perioada cercetării pentru secolele XIV-XVI (mergând pe perioada de la 1301 la 1541, cu precădere). Am pus pe scurt problema terminologiei utilizate și a metodologiei de cercetare abordată. Am punctat plusurile și pericolele pe care le implică o cercetare de acest tip, într-un spațiu de frontieră a cercetării. Credem că am reușit să rămânem

---

¹⁶ Vezi considerațiile Danei Jenei, *Goticul în Transilvania. Pictura (c.1300-1500)*, București, 2016, p. 63-64.

¹⁷ Ciprian Firea, *Polipticul euharistic de la Dupuș și receptarea modelelor Maestrului E.S. în pictura goticului târziu din Transilvania (cca. 1475-85)*, în "Interferențe intelectuale. Studia in honorem Aurel Chiriac sexagenarii" (editori: Barbu Ștefănescu, Ioan Coman), supliment al revistei "Crisia" 2011, p. 455-466. Ciprian Firea, *Câteva rețaburi „călătoare”, pictorii și patronii lor la începutul Renașterii transilvănene*, în "Ars Transsilvaniae", nr. 24, 2014, p. 41-60.

¹⁸ Ciprian Firea, *Câteva rețaburi „călătoare”, pictorii și patronii lor...*, p. 44.

¹⁹ Dana Jenei, *Goticul în Transilvania. Pictura (c.1300-1500)*, p. 148.

²⁰ *Ibidem*, p. 150-151, p. 165.

²¹ *Ibidem*, p. 148.

²² Mai recent, de exemplu, Anca Nițoi, *Observații privind evoluția armamentului și echipamentului militar reflectat în pictura altarelor transilvănene [sec.XV-XVI]*, în "Acta Terrae Septemcastrensis", II, 2003, p. 177-191.

într-un curent neo-pozitivist contemporan, în care să anchetăm cu grijă sursele diverse și să oferim soluții prudente, realiste și nu extravagante, exaltate.

Capitolul al III-lea, l-am dedicat comerțului cu materiale textile, blănuri, veșminte și rutelor comerciale ce brăzdau în secolele XIV-XVI Transilvania. Am încercat să observ dacă reflectarea privilegiilor comerciale se regăsește în registrele vamale păstrate la Brașov și Sibiu, porți, cu dublu sens, al comerțului transilvănean. Am încercat să identific începuturile ”asaltului” mărfurilor orientale asupra spațiului de referință, și l-am detectat încă de la sfârșitul secolului al XV-lea. S-a căutat să se determine cât a fost vorba despre ”orientalizare”, ori dacă a fost impusă cu forța, sau s-a produs natural prin legea cererii și ofertei, prin prețurile accesibile și prin bogăția de variante oferite unei piețe destul de legate de un comerț cu marfă brută (postav) lucrat la fața locului, acolo unde-l ducea negustorul. O parte importantă a capitolului, cea mai consistentă de altfel, s-a centrat pe descrierea principalelor textile ce se aflau în comerț și au fost folosite la croirea veșmintelor perioadei.

Capitolul al IV-lea și-a îndreptat atenția asupra meșterilor și meșteșugurilor vestimentare și s-a dorit o coborâre pe surse spre producătorul de rând sau spre membrul elitar al breslei săsești, la modul cum se raportează centrele de producție la cerere și ofertă. Nu am încercat un exercițiu de matematică prin trecerea în revistă a producătorilor de obiecte vestimentare sau bijuterii (vezi hărțile din Anexe). Am dorit să observăm cum se ”desenează” pe harta Transilvaniei principalele centre de producție, iar sașii sunt evident cei mai vizibili. Nu am dorit să ocolesc nici modalitățile prin care se lucrau diversele podoabe, accesorii și bijuterii, dar nici aspectul lucrărilor de meșter.

Capitolul al V-lea s-a dorit și a ieșit cel mai consistent. El a oferit tipologia, semantica și viziunea asupra veșmintelor medievale, fie acestea masculine sau feminine. Capitolul al V-lea și-a propus apoi să se oprească mai mult în investigarea vestimentației masculine și a oferit cele mai frumoase surprize și analogii. Am dorit să identificăm ceea ce se găsea aici, în Transilvania, dar și ce se purta cu precădere de către locuitorii Ardealului. Arheologia a completat în mod fericit sursele documentare, ce indică tipurile de veșminte și catalogarea acestora pe categorii: de bază, intermediare sau externe. La fel s-a întâmplat și cu sursele iconografice, atâtea câte au fost ilustrative în cercetare.

Analiza principalelor piese vestimentare din Transilvania^(c) oferă prin comparație, cel puțin cu orașele precum Sopron, Eperjes sau Pojon-Bratislava, un răspuns clar: moda și hainele purtate în Ungaria de Vest și în cea de Est nu sunt diferite decât prin mici variații, datorate în Est prezenței mai accentuate a frigului și a umezelii, dar și a unor elemente vechi sau mai nou orientale. În rest și în Vest și în Est se poartă tunică (bărbați și femei), cămașă (bărbați un model,

femei trei modele), rochie (bărbați și femei, mai rar bărbați), nădragi (bărbați), vestă (bărbați și femei, elită), jachetă (dublet, bărbați, mai rar în Est), dolman (bărbați, mai des în Est decât în Vest, dar nu preferențial), caftan (bărbați, în Est doar, cel puțin până în 1541), iancău (bărbați, special în vest, neidentificat în Est clar), șubă (bărbați, femei), bundă și cojoc (diferențiate, femeile mai mult haina numită mastruca sau gereznă și cojoc). Bărbații în partea estică obișnuiesc să poarte și ei vâlul feminin (peplum), doar dacă sunt membrii ai elitei. Femeile poartă și ele și pălării și basmale turcești ca și bărbații dar nu le găsim și în Vest. Opincile le găsim în Est, inclusiv în mediu citadin pe când în Vest nu sunt menționate explicit. În Transilvania găsim meși, pașmagi și papuți, iar în partea vestică nu par a fi pătruns până la 1541, la fel ca și elegantele cizmulițe orientale sau calpacele de păr de capră aspră.

Șorțurile sau fotele se dovedesc o prezență constantă a hainelor feminine și sunt cotate în câteva dăți ca fiind ”bijuterii” tocmai pentru că sunt îmbogățite cu fire de aur și argint, cu geme și șiraguri de perle. Ele pot fi, la fel, incluse în categoria acelor lucruri de preț (*clenodia*), bunuri de tezaur, care adeseori, în caz de primejdie se ascund, cu speranța recuperării acestora.

Tipologizarea, ordonarea și identificarea pieselor vestimentare, cu care am operat în acord cu cercetările cele mai recente, de profil, din Ungaria, au permis să se dezvolte concluzia de bază a acestei investigări tematice, anume că în mare, hainele din partea orientală a Ungariei (Transilvania) sunt, în mare, aceleași cu cele din partea vestică, iar hainele au un anumit specific, dat de clima din zona transilvăneană. În Ardeal, s-a sacrificat, de cele mai multe ori în decursul secolelor XIV-XVI, opulența vestimentară (nu a fost negată sau exclusă, ci reinterpretată pe bază de blănuri) pentru confortul unei haine călduroase sau a unui cojoc purtat peste hainele bogate, nevizibile astfel. Pantofii eleganți nu au fost la modă, căci cizmele de blană sau ”încălțările croite” au fost prioritare. Atunci când au apărut pașmegii și meșii din zona otomană, ei au permis dublarea fericită a încălțărilor, iar doamnele s-au îndreptat spre frumoasele și comodele cizmulițe (icedic).

Din secolul al XVI-lea prin importul treptat de textile și haine orientale, otomane, practice, vestimentația a primit un aer oriental poate mai accentuat decât înainte când se cumpărau ”mărfurile tătărești”. Pentru elită a contat evident și bogăția pe care o exprimau textilele otomane sau orientale aduse în continuare de turci acum și nu de alți intermediari (venețieni, genovezi, tătari), cum fusese anterior de secolul al XV-lea. Textilele otomane și frumusețea lor nu erau ceva străin căci formele lor le erau cunoscute, inclusiv nobililor ardeleni sau sașilor prin cumpărarea de ”marfă tătărească” sau ”marfă saracenă”. Unele modele balcanice le erau cunoscute prin contaminările culturale cu Balcanii. Rochiile bărbătești, de exemplu, sunt cunoscute și în Bosnia, Croația, Slavonia și Dalmația, care în perioada secolelor

avute în vedere sunt și ele părți ale regatului medieval maghiar. Practic, sub denumirea de "res turcales" hainele aduse de comercianții munteni sau otomani au tendința de a se încetățeni în Ardeal.

Hainele păturilor de mijloc urmează același standard cu hainele elitei, diferența dintre piesele simple, utile, hainele de lucru, hainele de zi cu zi ale orășenilor simpli sau a elitei orășenești și nobiliare fiind dată de materialele folosite. Dacă un croitor folosea pernișul la o tunică de nobil sau o manta de preot, este evident că folosea un postav de proveniență locală sau un postav cehesc pentru tunică unui zilier angajat să curețe șanțurile orașului. Dacă croia o manta din postav de Bergamo pentru o doamnă nobilă, croitorul putea să facă și o manta pentru bucătăreasa de la Bran, manta care avea în componența ei postav gri simplu, comun. Țăranii ies ceva mai greu în relief, dar acolo unde îi identificăm, vedem preferința pentru același tip de haine (tunică, nădragi, manta, pălărie), dar axat pe rezistență și raportul calitate-preț, la care s-ar putea adăuga adaptarea la mediu și la atmosferă, copiind în unele puncte hainele elitei, ceea ce este absolut normal. Copiile se văd și la accesoriile vestimentare sau în cazul podoabelor, care, în mic, reiau motive și teme specifice păturilor bogate.

Hainele feminine erau, după cum remarcam și în concluziile de la capitolul al V-lea, legate de cele bărbătești, împărțindu-se, cu puține excepții, în același tip de îmbrăcăminte. Sursele documentare ne-au permis să-l descifrăm în multe aspecte și să ne permită să susținem strânsa sa legătură cu modelele bărbătești. Oricum, și în cazul veșmintelor feminine este vorba despre aceleași piese mai des întâlnite documentar: tunică, rochia (nefixată încă clar terminologic, proces finalizat am putea afirma, după 1541) șuba și cojocul din diverse blănuri, care în funcție de purtător și cerințele sale poate fi extrem de scumpă și bogată sau simplă și ieftină.

Păturile feminine de mijloc și cele țărănești folosesc exact aceleași haine ca și femeile bogate, dar în nici un caz ca și culori și material textil folosit. Este clar că se utilizează acele materiale ieftine despre care vorbesc registrele comerciale, vopsite în nuanțe ieftine de la negru spre alb. Țesătura este mereu groasă sau aspră, sură, cu precădere, iar pânza este cânepa comună. Sunt realități documentare ce nu pot fi negate. Bucătăreasa de la Bran este exemplul cel mai clar pe care îl avem: poartă "încălțări croite", cămașă femeiască, vălul comun și mantaua când iese din cetate. Nu se amintește de tunică sau rochie, dar lucrează într-un mediu "călduros". Vălul ce o acoperă este probabil destul de gros ca să suplinească lipsa tunicii. Șorțul pe care i-l croiește cârpaciul cetății întregeste îmbrăcăminte de zi cu zi.

Din punctul nostru de vedere, credem că Transilvania^(c) a folosit moda și hainele comune întregului regat, chiar dacă a avut din secolul al XV-lea și cu siguranță din secolul al XVI-lea,

o componentă de haine orientale (caftane, brâie turcești, cizme, meși, pașmegi). Putem, de asemenea, afirma faptul că probabil acolo unde s-a aflat curtea și zona sa de iradiere, regii maghiari au potențat elementele vestimentare ”străine”, dar fără a modifica hainele purtate de marea majoritate a locuitorilor din Ardeal sau din zona transdanubiană. Transilvania rămâne, cu predilecție, un pământ al blănurilor.

Capitolul al VI-lea a reluat, fără considerațiile generale, comune celor două tipuri de haine, problema hainelor feminine, care, în ciuda credințelor comune, nu era mai diversificat ca și cel masculin, dar poate mai bogat, în anumite cazuri. În partea finală a capitolului am făcut o serie de remarci asupra culorilor utilizate de către ardeleni în perioada secolelor XIV-XVI.

Capitolul al VII-lea a devenit o sinteză tipologică simplă a pieselor de podoabă și a accesoriilor vestimentare descoperite pe teritoriul Transilvaniei, urmărind, acolo unde s-a putut, evoluția fiecărui tip, de la varianta cea mai simplă spre cea mai complexă. Cel mai bine s-au pretat acestei analize cerceii și inelele, care sunt piesele cele mai numeroase din necropolele transilvănene. Analiza s-a bazat pe un număr de peste 20 de necropole din Banat, Hațeg, Transilvania, Maramureș și Crișana dar și pe extrem de puținele tezaure de piese (nu monete) de podoabă descoperite în aceleași zone. Inelele sau cerceii au putut fi clasificate după rostul lor, după forma lor, după modul de purtare, după decor și așa mai departe. Cele mai multe, de exemplu, sunt inele sigilare sau de devoție, create cel mai adesea în ateliere locale ori în mari centre de producție din afara spațiului de referință. Unele piese au provenit din cele câteva tezaure descoperite pe teritoriul Transilvaniei.

Nu ne-am dorit o lucrare de arheologie pură, de aceea nu am finalizat lucrarea cu un catalog clasic, care să descrie fiecare piesă. De multe ori, în diverse studii sau lucrări sintetice parțiale, piesele de podoabă sau accesoriile vestimentare au fost catalogate sau descrise. De aceea, ne-am axat doar pe tipologia minimală și pe scurte descrieri evocatoare ale pieselor. Am încercat să integrăm piesele de podoabă ori accesoriile în contextul vestimentar al perioadei și să subliniem rolul acestora ca elemente definitorii de statut. Ultima parte a capitolului am dedicat-o investigații iconografice asupra pieselor observabile din epocă, cele mai evidente fiind broșele și a investigații documentare a podoabelor și a accesoriilor.

Concluzionând la final se poate afirma faptul că teza a încercat să identifice și să vorbească despre fenomene de cultură și de aculturație vestimentară, în care unul dintre cele mai importante câștiguri rămâne ordonarea tuturor texturilor și materialelor destinate croitului de haine, după modul cum ele se reliefează documentar, într-o formă neregăsită încă în această zonă de istoriografie medievală. Al doilea câștig este cel de a se fi identificat și ordonat piesele vestimentare transilvănene, într-un acord perfect cu ceea ce se regăsește în istoriografia din

spațiul apropiat al Ungariei. Diferențele de vestimentație sunt minime, iar acestea sunt date de apropierea spațială de alte teritorii vecine, care aduc propriile particularități (vezi aspectul legat de clima mai rece și avansul otoman).